

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА. ПРАГМАЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.1'36

С.Е. Мехасюк

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ КОМУНІКАТИВНИХ РЕГІСТРІВ У РОМАНІ Л. АНДРЕЄВА «ЩОДЕННИК САТАНИ»

Статтю присвячено аналізу комунікативно-синтаксичної організації роману Л. Андрєєва «Щоденник Сатани» через особливості взаємодії комунікативних реєстрів мови та граматичне їх відображення. Більшою мірою автор ілюструє теоретичні положення комунікативної граматики фрагментами зазначеного художнього твору, оскільки цей роман становить певною мірою жанрову й текстову новачію. Зазначено, що саме через відповідний вибір мовних одиниць для висловлювання визначається творча манера мовця (автора тексту) і взагалі постає образ цього мовця. У свою чергу тим зумовлюються й подальші функціональні характеристики відповідного художнього тексту, зокрема його комунікативно-синтаксична організація, що визначається через взаємодію комунікативних реєстрів, тема-рематичних структур, різноманітні рематичні домінанти.

Ключові слова: Л. Андрєєв, роман «Щоденник Сатани», синтаксична композиція, реєстри мови, дієслова, комунікативна граMATИКА.

Мехасюк С.Э. Особенности взаимодействия коммуникативных регистров в романе Л. Андреева «Дневник Сатаны». *Статья посвящена анализу синтаксической композиции романа Л. Андреева «Дневник Сатаны» путем определения особенностей взаимодействия коммуникативных регистров языка и грамматического их выражения. Преимущественно автор иллюстрирует теоретические положения коммуникативной грамматики фрагментами названного художественного произведения, поскольку этот роман представляет собой в определенной мере жанровую и текстовую новачію. В свою очередь этим определяются и функциональные характеристики соответствующего художественного текста, в частности его коммуникативно-синтаксическая организация, которая определяется во взаимодействии коммуникативных регистров, тема-рематических структур, разнообразных рематических доминант.*

Ключевые слова: Л. Андреев, роман «Дневник Сатаны», синтаксическая композиция, коммуникативные регистры языка, глаголы, коммуникативная грамматика.

Mehasyuk S.E. Interactions Features of Communicative Registers in the Novel «Satan's Diary» by L. Andreev. *This article analyzes the syntactic composition of the novel «Satan's Diary» by L. Andreev in the features of interaction of language communicative registers and its grammatical expression. The author illustrates theoretical principles of communicative grammar in fragments of this novel, because this novel is a genre and textual innovation. Communicative grammar is the key to revealing artistic and linguistic identity of the writer. We must examine the language of the writer, including syntax; the communicative aspect to define his style closer to the modern perception. Through the choice of language units for story we can define author's creative manner and his image as well (verbal identity). Speakers creativity is represented through the*

communicative speech categories, or speech registers, that show attitude of the speaker to reality. Five types of speech communication reflect the relationship of the speaker with extralinguistic reality, his attitude to his own statements, the statements of his partner in the dialogue context.

Keywords: *L. Andreev, novel «Satan's Diary», syntactic composition, communication registers of language, verbs, communicative grammar.*

Мова, як відомо, постійно виявляє прагнення до розвитку. Часто наукові гіпотези, засновані на попередніх наукових дослідженнях, не встигають за розвитком мови. Отже потрібен взаємний зв'язок між такими дослідженнями та мовним аналізом (аналізом мовного матеріалу, зокрема тексту). При цьому мова, як природний феномен, виявляє більш послідовну організованість, аніж відповідні дослідження та їх результати (словники, граматики) [1: 3]. Це звичайно найбільше виявляється в лексиці та орфографії, проте стилістичні та синтаксичні норми також потребують співвіднесення із сучасним мінливим станом мови. До всього зазначеного вище долучається ще й прагматична складова – комунікативна, що актуалізує будь-який текст, неначе наближаючи його до читача, ніби ілюструючи на екрані. Для виявлення ж синтаксичної композиції наукою визначаються так звані комунікативні реєстри, що й покликані «оживити» текст.

Питання комунікативної граматики російської мови вивчалися багатьма вченими – починаючи від В. Виноградова та закінчуючи останніми дослідженнями Г. Золотової, В. Одинцова, Н. Онипенко, М. Сидорової. Більш наочно – використовуючи як приклад літературну творчість окремих письменників – ці аспекти розглядалися такими вченими, як Є. Іванчикова, А. Гулак, Н. Кожевникова, Є. Падучева, О. Шкурська. В ілюстраційному ж просторі нашого дослідження (вивчення творчості Л. Андрєєва) працювали В. Казак, І. Московкіна, Д. Нечаєнко, Н. Реріх, І. Тихонова. Однак ці науковці аналізували твори письменника переважно з літературознавчого погляду, вивчаючи їх сюжетний та жанровий аспект, тобто певною мірою ретроспективно. Актуалізувати ж ці тексти можна, дослідивши особливості їх комунікативної організації.

Метою нашої статті є аналіз взаємодії комунікативних реєстрів мови роману Л. Андрєєва «Щоденник сатани» як засобу виявлення його синтаксичної композиції.

Відразу зазначимо, що саме комунікативний синтаксис є ніби ключем до виявлення художньо-мовного стилю письменника. Власне, щоб визначити стиль творця, наблизити його до сучасного сприйняття, певним чином зекранізувати його, ми повинні проаналізувати його мову, зокрема синтаксис, у комунікативному аспекті. Інакше кажучи, саме через відповідний вибір мовних одиниць для висловлювання визначається творча манера мовця (автора тексту) та взагалі постає його образ. У свою чергу тим визначаються й подальші функціональні характеристики відповідного художнього тексту. У науці існує термін *ідіолект* (на позначення індивідуально створеного мовного комплексу), який і передбачає авторське творення тексту будь-якою людиною.

Г. Золотова вводить поняття 'особа, яка говорить' (мовець), зазначаючи, що в процесі творення нею власного мовленнєвого тексту використовуються різночасові дієслівні форми [1: 21], тобто мовець варіює їх (*...я **заметил** несколько седых волос, которых **не видел** раньше; ...которое **Я пропел** наилучшим фальцетом. Но раз дело **доходит** до бокса, то отчего **не говорю** дальше?*)¹ відповідно до змін своєї позиції в просторі. Знов-таки, неначе це відбувається в глядацькій залі: автор переміщується в ній і з кожної позиції додає до свого висловлювання певні атрибутові елементи (як кінооператор, за висловленням Г. Золотової).

Дослідниця визначає три «темпоральні лінії», за якими автор висловлювань актуалізує своє просторове місце. Ми спробуємо віднайти в романі Л. Андрєєва відповідні фрагменти та вкласти в ці конструкції.

Лінія 1 – календарна, природна, фізична вісь, вічний час, просторовий часовий напрямок (зовнішній щодо тексту):

*Он довольно-таки долго **заставил** Меня ждать в саду и **вышел** с таким видом холодного равнодушия, что Мне сразу **захотелось** уехать.*

Лінія 2 – текстова, дійова вісь (внутрішня щодо тексту):

*Мне **было** вовсе **не весело** в то утро. Мне искренне **хотелось** дружески **поплакать** в его жилет, а он на корню **сушил** все Мои благородные порывы.*

За формою дієслів і приклад лінії 1, і приклад лінії 2 начебто схожі, проте в другому випадку мовець описує свій стан, свої почуття, тобто події внутрішньо прив'язані до змісту авторського оповідання. У першому ж випадку часова парадигма неначе є загальною, не пов'язаною з почуттями автора, тобто це інша описова ілюстрація (кадр).

Лінія 3 – перцептивна (змінна позиція мовця):

*...если **бы** Мария **была** Моей рабыней, **Я надел бы** ей веревку на шею и, **нагую, **вывел бы**** на базар: кто **покупает**? Кто **даст** Мне больше за неземную красоту? Ах, **не обижайте** бедного слепого торговца: шире **раскрывайте** кошельки, громче **звоните** золотом...*

Як бачимо, в одному фрагменті тексту змінюються кілька часових форм, а з ними і часових просторових парадигм, причому варіюються навіть видові форми, коли поряд із доконаним видом (*даст*) присутній недоконаний (*не обижайте, раскрывайте, звоните*). Однак у цілому текст не порушується в просторі, а набуває певних мистецьких візерунків. У тому й полягає творче кредо письменника як експресіоніста.

Такі темпоральні лінії (осі) змішуються між собою, дозволяючи автору-мовцю урізноманітнювати свою просторово-часову позицію. Так, Г. Золотова застосовує термін *креативна* для суміщених ліній 2 і 3 (як найбільш творчий простір для мовця), термін *односпрямованість часу* – для ліній 1 і 2 (як найбільш постійний простір) [1: 24, 25]. Є. Падучева описує 'наративний режим інтерпретації', за яким текст не ототожнюється з мовленнєвою ситуацією, додає до цього 'дійсний історичний стан', що також не збігається з актуальним висловлюванням [4: 13].

¹ Тут і далі цитуємо за текстом роману [2].

Для визначення часової просторовості залучено також парадигму категорії виду дієслова, у межах якої визначаються форми доконаного / недоконаного виду, що додають необхідні характеристики описовості. За академічним визначенням, категорія виду виражає дію з поглядом того, як вона розвивається в часі: її або сповна реалізовано, або лише спрямовано на реалізацію, ця дія може бути неперервною, що перебуває в процесі розгортання та становлення [3: 211]. Є. Падучева у своїй класифікації часових інтервалів також визначає, що дієслова доконаного виду репрезентують інтервал, який не має тривалості в часі, додаючи до цього перфектний стан (після настання події, із цими ж дієсловами) та стійкий стан, репрезентований дієсловами недоконаного виду [4: 15–18].

У свою чергу креативність автора-мовця найбільш виявляється через категорію комунікативних типів мовлення, або мовленнєвих реєстрів, які показують міру абстрагування мовця від дійсності.

Г. Золотова визначається три таких реєстрових композитиви для монологічного мовлення та два – для діалогічного.

1. Репродуктивний (зображувальний) реєстр, коли мовець відтворює ті події, що їх спостерігає безпосередньо, в актуальному часі, однак у креативному сенсі (суміщені лінії 2 і 3):

Потом мы помолчали.

С хорошо сделанной грустью Я развел руками...

Воодушевление игры покинуло Меня.

Якщо в першому фрагменті маємо традиційну синтаксичну конструкцію, що звично описує наявну ситуацію, у другому мовець описує свої безпосередні відчуття, а в третьому робить це в метафоричній формі.

2. Інформативний реєстр, коли мовець повідомляє про події, опосередковано пов'язані з актуальним часовим простором (суміщені лінії 1 і 2). Часто інформативний реєстр поєднується з репродуктивним:

Мне показалось, что он ударит Меня...

С наслаждением мы купаемся в дешевой роскоши отеля, и – подумай! – Я уже действительно начинаю любить бронзу, ковры, стекло и камни.

Дюжина негритянских ребят не могла бы слизать с Моего лица той патоки, которую вызвало на нем одно только скупое обещание Магнуса передать мой привет Марии.

У першому фрагменті суміщено два часових простори: спочатку перерваний у тривалості, але в дійсному часі (*мне показалось*), а далі – також перерваний, але в майбутньому (*он ударит Меня*). У другому фрагменті друга частина описує сенсорний результат першої частини. Третій уривок тексту становить ніби окремий текст зі своєю метафориною та описовістю.

3. Генеритивний реєстр, коли мовець узагальнює інформацію, співвідносить її з універсальним досвідом (з лінії 1 на лінію 3). Так створюються афоризми, прислів'я, певні сентенції:

Здесь все так непрочно, что, расставшись с человеком на час, можешь потом разыскивать его в вечности.

Нежність переходила в любов, любов становилась страстю, а мы все молчали...

Перший уривок репрезентує різночасовий простір, який однак сприймається читачем як актуальний, оскільки тут присутня означена вище певна ідіоматичність, можна сказати – навіть *мудра вічність*. У другому фрагменті також наявний універсальний досвід людства, ідіоматичність, однак остання сурядна частина є власне авторською – сенсорною та ірраціональною.

Відносно видової парадигми також зауважимо, що протиставлення докнаного/недокнаного виду дієслів у межах одного текстового фрагмента дозволяє виявити співвідношення часу відповідної дії, про яку говориться, та часового фону. Причому формально ці дієслова можуть не настільки чітко передавати тривалість/нетривалість дії, проте в контексті повідомлення вони чітко виявляють відношення тривалості (як тла) і результативності:

*...мы уже **собирались спать**, как вдруг какой-то неосторожный удар смычка, и Я мгновенно весь **наполняюсь** вихрем бурных слез, любви и какой тоски!*

В умовах діалогічного мовлення маємо ще два реєстри (комунікативні типи мовлення), які, відповідно до завдань діалогу, вимагають від об'єкта певних дій (волюнтивний) та віддзеркалюють відповідну реакцію на отриману ситуацію (реактивний) [1: 33]:

– *Но когда же вы приступите к делу?*

– *Я хочу делать, но Я не знаю, что делать. Вероятно, не приступлю до тех пор, пока вы, Магнус, не решитесь оказать мне помощь.*

У цьому діалозі зв'язок між волюнтивним реєстром (як питанням) і реактивним (як відповіддю) реалізується навіть формально – через дієслово *приступить*. А потенційна результативність виявляється через службову умовну конструкцію *до тех пор, пока...*

Окрім описаних вище мовленнєвих реєстрів Г. Золотова також пропонує класифікацію реєстрових варіантів, що представлені в умовах змішування реєстрових композитів і обов'язково – як елементи текстової структури [1: 442–448]. Ці ситуації підтверджуються й фрагментами тексту роману Л. Андрєєва.

Варіант наочного прикладу передбачає перемикання просторово-часового плану, що пов'язане з певними ілюзіями персонажів (персонажі ніби переміщуються в просторі та часі, що відтворюється за допомогою не лише перфективних дієслів теперішнього та майбутнього часу, а й у цілому смислового контексту). Так, в уривку, що вище репрезентував генеритивний реєстр (*Я обеспокоился. Здесь все так непрочно, что, **расставившись с человеком на час, можешь потом разыскивать его в вечности***), виділена частина ніби наочно ілюструє ситуацію, коли в актуальному часі ви розлучаєтеся з людиною на годину, а вимушені шукати її вже в далекому майбутньому, причому ця ситуація тут же підсвідомо уявляється (можливо, розлучилися назавжди). Від власне генеритивних реєстрових рис цей мікротекст відрізняється наявністю першої частини, що становить приклад змішування часових полюсів: мовець перебуває в актуальному часовому проміжку, а далі прямує за генеритивним реєстром.

Варіант потенційного узагальнення передбачає використання вже не лише дієслівних форм (у цьому разі – особових), а й займенників або звертань-конструкцій, які виконують функцію узагальнення щодо називання особи-діяча. Цей прийом властивий монологічному мовленню, зокрема розповідному. Наприклад, у фрагменті *Когда ты влюбляешься в женщину, Мой земной товарищ, и тебя начинает трясти лихорадка любви, ты считаешь себя оригинальным?* виділені елементи є носіями такого узагальнення: мовець звертається до всіх читачів і водночас – до кожного окремо. Відносно займенників зауважимо, що письменник у цьому романі, де оповідь ведеться від автора, називає себе – через займенники – з великої літери (*По отъезде его преосвященства Меня окружили радостной толпой Мои друзья, которыми Я, во избежание одиночества и скуки, набил задние комнаты Моего дворца*), що спричинено характером самого образу (так би мовити, Сатани) з одного боку, а також експресіоністичними нахилами Л. Андреева.

Варіант генеритивно-волюнтивний передбачає використання в тексті коротких прислів'їв – як експресивного вставного елемента в структурі загального висловлювання. Ці елементи вносять відповідні додаткові нюанси в смислову тканину тексту – етнографічні, особисті, історичні та ін. Можемо додати сюди й традиційні порівняння чи додаткові конструкції (з аналізованого тексту: *Как шхуна с опущенными парусами, Я дремлю в полуденном зное заснувшего океана. Ни шороха, ни всплеска*). В іншому прикладі (*И вновь увидел Я покинутый Эдем, его зеленые кущи, его немеркнувшие зори, его тихие светлы над тихими водами*) виділяємо відомі біблійні атрибутивні концепти.

Зазначені вище п'ять комунікативних типів мовлення відзеркалюють різноманітні стосунки мовця з екстралінгвістичною (позамовною) дійсністю, його ставлення до власного висловлювання, до висловлювань свого партнера в діалозі, до навколоподійного фону. Певна річ, як й інші наукові категорії та парадигми, комунікативні реєстри пов'язані між собою різноманітними просторовими зв'язками, що зумовлює більш докладну їх стратифікацію, однак в умовах цієї статті ми зупинилися лише на основних.

Якщо висловитися простіше, *репродуктивний* реєстр передбачає відтворення того, що спостерігає мовець; *інформативний* – того, що мовцю відоме і про що він думає; *генеритивний* – того, що містить універсальну інформацію та співвіднесено з життєвим досвідом; *волюнтивний* – спонування співрозмовника в діалозі до певної дії; *реактивний* – оцінної реакції на наявну ситуацію. А всі вони покликані актуалізувати текст, наблизивши його до читача й цим виконавши відповідні комунікативні завдання.

У подальшому плануємо дослідити особливості комунікативного синтаксису як засобу виявлення художньо-мовного стилю письменника, зокрема на матеріалі творчості Л. Андреева.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Коммуникативная** грамматика русского языка / [Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю.] ; под. общ. ред. Г.А. Золотовой. – М., 2004. – 544 с. 2. **Андреев Л.** Дневник сатаны [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://royallib.ru/book/andreev_leonid/dnevnik_satani.html 3. **Сучасна** українська мова : підручник /

[О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Д.Ю. Шевченко та ін.] ; за ред. О. Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К. : Либідь, 2005. – 488 с. 4. **Падучева Е.В.** Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива / Падучева Е.В. 2 изд., испр. и доп. – Языки славянской культуры, 2010. – 480 с.

Мехасюк Світлана Едуардівна – аспірант кафедри російської мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна, м. Харків, вул. Блюхера, 2.

E-mail: svetavirgo@mail.ru

<http://orcid.org/0000-0002-7004-192X>

Mekhasyuk Svitlana Eduardivna – Postgraduate student at the Department of Russian Language, Kharkov National Pedagogical University named after G.S.Skovoroda. Ukraine, Kharkiv, Bliukhera Str., 2.